

ทรรศนะวิจารณ์ของ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ

เสาวณิต จุลวงศ์*

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาบทวิจารณ์ของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ใน *แฉ่วนวรรณกรรม* เพื่อค้นหามุมมองของท่านต่อการวิจารณ์และงานวรรณกรรม จากผลงานใน *แฉ่วนวรรณกรรม* หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ เห็นว่าการวิจารณ์มีความเกี่ยวข้องกับการประเมินค่า และวรรณกรรมเป็นงานศิลปะ ท่านจึงมีจุดยืนว่าการวิเคราะห์และประเมินค่าวรรณกรรมต้องให้ความสำคัญแก่กลวิธีการประพันธ์ และความสะท้อนอารมณ์เป็นหลัก ในขณะที่คุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ สังคม และปรัชญาช่วยเสริมคุณค่าของวรรณกรรม

---

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Critical Viewpoint of M.L. Boonlua Debyasuvarn

Saowanit Chunlawong

Abstract

This article aims to examine M.L. Boonlua Debyasuvarn's critiques, collected in *Waan Wannakam*, to exhibit her critical viewpoint. According to these pieces, M.L. Boonlua Debyasuvarn believed that criticism relates to evaluation and literature is art work. Hence, to criticize and evaluate literature's value should be based on literary techniques and emotional effect. And historical, social and philosophical approaches are to reinforce literature's value.

เมื่อกล่าวถึงกระแสธารวิจารณ์ในวงวรรณกรรมไทย ไม่มีใครปฏิเสธความสำคัญของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ เนื่องจากบทบาทอันสำคัญในการวิจารณ์วรรณกรรม ในการชี้ให้เห็นความสำคัญของการวิจารณ์ต่อการเรียนการสอนวรรณคดีไทย ในการเปิดการวิจารณ์แนวใหม่ๆ และสร้างวัฒนธรรมการวิจารณ์ให้เติบโตและเข้มแข็ง คุณูปการของหม่อมหลวงบุญเหลือต่อการวิจารณ์ส่งผลให้กองทุนหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ จัดโครงการประกวดบทวิจารณ์ดีเด่นเพื่อมอบรางวัลให้แก่บทความวิจารณ์ดีเด่นในแต่ละปี เป็นการต่อยอดและสนับสนุนวัฒนธรรมการวิจารณ์ให้สืบเนื่องไป

งานเขียนด้านการวิจารณ์วรรณกรรมของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้มีการรวบรวมตีพิมพ์ไว้ในหนังสือ*วรรณกรรม* หนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยบทความที่ตีพิมพ์หรือเผยแพร่ในโอกาสต่างๆ และบทอภิปรายหรือบรรยายที่หม่อมหลวงบุญเหลือได้ไปร่วมในวาระต่างๆ ข้อเขียน ๒๑ เรื่องที่ตีพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือเล่มนี้นับว่าเป็นหลักฐานสำคัญในฐานะพัฒนาการช่วงหนึ่งของวงวรรณกรรมวิจารณ์ของไทย และยังมีความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าของ

นักวรรณกรรมศึกษาและนักวิจารณ์วรรณกรรม ในช่วงหนึ่ง กล่าวได้ว่านักวิจารณ์ของหม่อมหลวงบุญเหลือมีอิทธิพลสูงต่อแนวการศึกษาและวิจารณ์วรรณคดีไทย (เจตนา นาควัชระ, ๒๕๒๙, น.๑๐; โชนิตา มณีโชติ, ๒๕๕๓, น.๒๑๐-๒๑๑) ซึ่งน่าจะเป็นผลส่วนหนึ่งจากผลงานของท่านที่เผยแพร่ในที่ต่าง ๆ ซึ่งได้รวมพิมพ์ไว้ใน *แฉ่วนวรรณกรรมเล่มนี้*

ในบทนำที่เขียนให้แก่ *แฉ่วนวรรณกรรม* ศาสตราจารย์ ดร.เจตนา นาควัชระ (๒๕๒๙) ชี้ให้เห็นลักษณะทางการวิจารณ์ของหม่อมหลวงบุญเหลือที่สำคัญหลายประการ คือ การเป็นผู้บุกเบิกนำวรรณกรรมปัจจุบันเข้าเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรการศึกษา โดยมาจากการวิจารณ์วรรณกรรมปัจจุบันของท่านที่แสดงให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมปัจจุบัน การเป็น ‘นักวรรณคดีเชิงประวัติ (literary historian)’ โดยชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสังคมอันนำไปสู่การสร้างสรรค์ใหม่ การเป็นนักวิจารณ์ที่เปิดใจกว้าง โดยไม่ปฏิเสธอติวิสัยในการศึกษาหรือการวิจารณ์ และไม่ถือตนเป็นครูแห่งวงการวิจารณ์ที่ผู้อื่นจะต้องยึดถือ หากแต่ส่งเสริมให้เกิดการพินิจพิเคราะห์และวิจารณ์ต่อเนื่องไปโดยการนำหลักที่ท่านเสนอแนะไปปรับใช้

ในด้านแนวการวิจารณ์ของหม่อมหลวงบุญเหลือ ผู้เขียนบทนำ *แฉ่วนวรรณกรรม* เห็นว่าแนวการวิจารณ์ที่น่าสนใจของหม่อมหลวงบุญเหลือคือการวิเคราะห์บริบททางสังคมควบคู่ไปกับตัวบทวรรณกรรม หรือสังคมวิทยาแห่งวรรณคดี (Sociology of Literature) และยังคงรวมไปถึงการมองวรรณกรรมในเชิงเศรษฐศาสตร์ หรือ ‘เศรษฐศาสตร์แห่งวรรณคดี’ คือมองวรรณกรรมในแง่ของการผลิตและเผยแพร่ด้วย อย่างไรก็ตาม หม่อมหลวงบุญเหลือมิได้ละทิ้งแนวทางแบบมนุษยศาสตร์ คือการมองวรรณกรรมเป็นงานศิลปะซึ่งควรจะได้รับประเมินค่าจากความเป็นงานศิลปะเป็นสำคัญ

ในการวิจารณ์ ‘วรรณคดี’ ศาสตราจารย์ ดร.เจตนา นาควัชระ วิเคราะห์ว่าแนวการวิจารณ์ของหม่อมหลวงบุญเหลือมี ๒ แนวสำคัญ คือการวิจารณ์ทางวรรณศิลป์ ซึ่งเป็นแนวดั้งเดิม และการตีความใหม่ (re-interpretation หรือ re-reading) โดยใช้หลักวิชาสังคมศาสตร์เข้ามาจับ ในขณะที่การวิจารณ์นวนิยายมีแนวการวิจารณ์ของตะวันตกเข้ามาใช้มาก

ในบทความนี้ ผู้เขียนมุ่งหวังจะสานต่องานที่ ศาสตราจารย์ ดร.เจตนา นาควัชระ ได้เริ่มต้นไว้ โดยต้องการ ‘อ่าน’ *แว่นวรรณกรรม* อีกครั้ง เพื่อดึงเอา วรรณะของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ อันเกี่ยวกับการวิจารณ์ออกมา ซึ่ง น่าจะให้เห็นมุมมองของท่านต่อการวิจารณ์และงานวรรณกรรม

ทรรศนะต่อการวิจารณ์

ข้อเขียนและการบรรยายเกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณกรรมของหม่อมหลวง บุญเหลือ เทพยสุวรรณ หลายบทได้พยายามให้ความกระจ่างเกี่ยวกับกิจกรรมการ วิจารณ์ทั้งในแง่ความหมาย คุณค่าหรือความสำคัญของการวิจารณ์ รวมไปถึง ข้อแนะนำถึงขั้นตอนหรือวิธีการวิจารณ์ จุดมุ่งหมายสำคัญคือเพื่อสร้างความเข้าใจที่ ชัดเจนเกี่ยวกับกิจกรรมการวิจารณ์ แต่ในทางกลับกัน การพินิจคำอธิบายของท่านใน เรื่องของการวิจารณ์ก็ทำให้เห็นถึงกิจกรรมการวิจารณ์วรรณกรรมของท่านเองว่ามี ลักษณะและวิธีการอย่างไร

หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้อธิบายไว้ว่าการวิจารณ์คือพินิจ พิจารณาและประเมินค่า รวมไปถึงการแสดงผลในการประเมินค่านั้น ซึ่งถือได้ว่าเป็น การวิจารณ์อย่างมีหลัก มีไซโดยอำเภอใจ กล่าวเฉพาะในแง่ของความหมาย หม่อมหลวงบุญเหลืออธิบายคำว่า “วิจารณ์” ว่า

ควรจะมีความหมายคล้ายคำ ‘พิจารณา’ นั่นเอง คือพินิจดูสิ่งใดแล้วพยายาม แยกแยะข้อบกพร่องข้อดีออกจากกัน แล้วพินิจต่อไปว่า ข้อบกพร่องเกิดมาจากอะไร ข้อดีเกิดจากอะไร แล้วพินิจจดยว่าเหตุนี้มาจากผลนี้ ผลนี้มาจากเหตุนี้ . . . ดังนั้น การวิจารณ์นั่นก็คือ การพิจารณาสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้วบอกข้อดีข้อเสียและเหตุของความดี ความเสีย การวิจารณ์นี้ไม่ควรมีความหมายว่า ‘ติ’

(๒๕๒๙, น.๔๔-การอ้างอิงครั้งต่อไปจะอ้างอิงเฉพาะเลขหน้า)

การที่หม่อมหลวงบุญเหลือกล่าวแย้งว่าวัตถุประสงค์ของการวิจารณ์มิใช่ การ ‘ติ’ นั่นก็เนื่องจากวัฒนธรรมทางวรรณกรรมหรือทางศิลปะของไทยไม่นิยมการ วิจารณ์ และมักมองการวิจารณ์ไปในทางลบ ในตอนหนึ่ง ท่านได้ชี้ถึงวัตถุประสงค์ และคุณค่าของการวิจารณ์ว่ามีหลายประการ ซึ่งอาจสรุปได้เป็นสองประการสำคัญ

คือการวิจารณ์หนังสือที่คาดว่าผู้อ่านบทวิจารณ์ยังไม่เคยอ่านประการหนึ่ง เป็นการแนะนำให้คนอ่านหนังสือที่วิจารณ์ กับอีกประการหนึ่งคือการวิจารณ์หนังสือที่มีผู้ได้อ่านแพร่หลายแล้ว เป็นการวิจารณ์เพื่อเตือนสติให้ข้อคิด ชี้ข้อผิดพลาด หรือเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจหนังสือเล่มนั้นดีขึ้น เพื่อให้เห็นคุณค่าของหนังสือนั้น (๔๖-๔๗)

ในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจารณ์ หม่อมหลวงบุญเหลือได้เทียบเคียงการวิจารณ์กับการวิจักษ์ ซึ่งท่านเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่มีลักษณะใกล้เคียงกันและมีความเกี่ยวเนื่องกัน เพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงซ้อนกัน และความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างกิจกรรมสองส่วนนี้

หม่อมหลวงบุญเหลือให้ความหมายคำ 'วิจักษ์' ไว้ว่าหมายถึง appreciation คือ "ความเข้าใจแจ่มแจ้ง แลเห็นข้อดี ข้อบกพร่อง และความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมด้านอื่น ฯลฯ" (๑๑๓) ส่วน 'วิจารณ์' นั้นหมายถึง "การบอกว่ามีศิลปะในด้านใดบ้าง ดีเพียงใด บกพร่องไปทางใด ทั้งนี้เพื่อประโยชน์แก่ความสำเร็จอารมณ์ เพื่อประโยชน์ในการเข้าใจวัฒนธรรม และเพื่อประโยชน์ในการเข้าใจสังคมมนุษย์และชีวิตโดยทั่วไป" (๑๑๔) ทั้งนี้ การวิจักษ์เป็นต้นทางของการวิจารณ์ คือต้องเข้าใจแจ่มแจ้งในแง่มุมต่าง ๆ ของวรรณกรรมเรื่องนั้นเสียก่อน จึงจะวิจารณ์หรือประเมินข้อดีข้อบกพร่องอันนำไปสู่การประเมินค่าวรรณกรรมเรื่องนั้นโดยรวมได้

ในการสอนวิจารณ์ หม่อมหลวงบุญเหลือจำแนกประเภทของการวิจารณ์ออกเป็นสองประเภท คือการวิจารณ์เชิงประจักษ์ หรือ practical criticism ซึ่งท่านเรียกว่าระดับชาวบ้าน กับการวิจารณ์วรรณกรรมโดยใช้หลักการวิจารณ์ หรือ literary criticism ซึ่งเป็นระดับผู้ศึกษาวรรณคดี การวิจารณ์เชิงประจักษ์หมายถึงการวิจารณ์ตามความคิดเห็นโดยไม่จำเป็นต้องอธิบายเหตุผลหรือขยายความตามหลักวิชา ผู้ที่มีสติปัญญาทั่วไปย่อมสามารถวิจารณ์ได้จากสิ่งที่แลเห็นประจักษ์อยู่ ส่วนการวิจารณ์วรรณกรรมอย่างมีหลักการวิจารณ์ต้องมีการศึกษาเพื่อจะสามารถวิจารณ์ในแนวต่าง ๆ ได้ อาทิ รูปแบบ กลวิธี ประวัติ ปรัชญาหรือแนวคิด (๒๑๙-๒๒๐)

การที่หม่อมหลวงบุญเหลือกล่าวเช่นนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าการวิจารณ์วรรณกรรมนั้นมีหลักวิชา มิใช่การกล่าวแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ไปตามอำเภอใจ การรู้หลักการวิจารณ์จะทำให้เข้าถึงและเห็นคุณค่าของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ มากยิ่งขึ้น อีกทั้งเป็นการโน้มน้าวให้เห็นระดับขั้นของการวิจารณ์ซึ่งควร

ขยายขอบเขตลึกซึ้งกว้างขวางขึ้นตามระดับการศึกษา โดยชี้ให้เห็นว่าในประเทศตะวันตก การวิจารณ์ล้าหน้าประเทศไทยไปมาก คือนักเรียนได้เรียนการวิจารณ์เชิงประจักษ์ตั้งแต่เล็ก เมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาก็สามารถวิจารณ์เชิงประจักษ์ได้แข็งแล้ว เมื่อเข้ามหาวิทยาลัยนักศึกษาก็สามารถอ่านและวิจารณ์ได้ด้วยตนเอง และขยายไปสู่การได้รับคำแนะนำจากอาจารย์ในการวิจารณ์แนวต่างๆ กว้างขวางออกไป ส่วนของไทยนั้นเริ่มวิจารณ์เชิงประจักษ์กันในระดับมหาวิทยาลัย การอ่านวรรณคดีในระดับอุดมศึกษาอยู่ในแนววิภูติศาสตร์ คือการศึกษาความหมายของศัพท์ (๓๑๙-๓๒๐)

ใน*แว่นวรรณกรรม* มีบทความมากกว่าหนึ่งเรื่องที่ให้ข้อแนะนำเกี่ยวกับหลักการวิจารณ์วรรณกรรมไว้เป็นขั้นตอนชัดเจน มีที่ตรงกันและไม่ตรงกันอยู่บ้าง ในที่นี้ได้ประมวลจากข้อเขียนเหล่านั้นเพื่อให้ได้ภาพขั้นตอนและวิธีการวิจารณ์ตามทรรศนะของหม่อมหลวงบุญเหลืออย่างสมบูรณ์ที่สุด จากข้อเขียนทั้งหลายนั้น ท่านได้แนะนำให้พิจารณาวรรณกรรมในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

๑. ความเหมาะสมกันระหว่างรูปแบบกับเนื้อหา

๒. กลวิธีการประพันธ์ อาทิ การดำเนินเนื้อเรื่อง การสร้างตัวละคร ฉาก หรือส่วนอื่นที่ประกอบเป็นเนื้อหา

๓. ความขัดแย้งหรือสอดคล้องประสานกันของรายละเอียดในเนื้อเรื่อง และสิ่งทีประกอบขึ้นเป็นเนื้อหา เช่น โครงเรื่อง ตัวละคร กาลสมัย แนวความคิดนี้

๔. ภาพพจน์หรือถ้อยคำสำนวนโวหารที่จับใจ

๕. กลวิธีในการร้อยกรองอย่างเหมาะสมกับการแสดงความรู้สึก ความคิดเห็น

๖. ทรรศนะ รสนิยม คติต่างๆ ตลอดจนพัฒนาการทางอารมณ์ของผู้ประพันธ์

๗. กลวิธีการประพันธ์ที่เหมาะสมกับความมุ่งหมายของผู้เขียน

๘. ความรู้ของผู้ประพันธ์

กระบวนการหรือขั้นตอนในการพิจารณาวรรณกรรมในเบื้องต้น หรือการวิจักษ์วรรณกรรม หม่อมหลวงบุญเหลือเสนอให้พิจารณารูปแบบกับเนื้อหาหาก่อนว่ามีความเหมาะสมกันหรือไม่ โดยเห็นว่าวรรณกรรมควรมีรูปแบบที่เหมาะสมกับเนื้อหา และจากนั้นพิจารณากลวิธีที่นักประพันธ์ใช้นำเสนอเนื้อหาในแต่ละเรื่อง ในส่วนของบันเทิงคดีโดยเฉพาะนวนิยาย ผู้วิจารณ์ควรมองถึงเหตุการณ์ที่นักประพันธ์สร้างขึ้น

กลวิธีการดำเนินเรื่อง การสร้างบุคลิกลักษณะตัวละคร และที่สำคัญคือทำให้ความสำคัญแก่จุดมุ่งหมายของการประพันธ์ โดยควรพิจารณาว่าผู้แต่งสามารถบรรลุถึงจุดมุ่งหมายของการประพันธ์ได้เพียงใด และด้วยกลวิธีใด ส่วนแนวคิดของเรื่องนั้นเป็นสิ่งที่ผู้อ่านหรือผู้วิจารณ์ควรเห็นได้เมื่อได้พิจารณาส่วนอื่นหมดแล้ว

ในส่วนของร้อยกรองรุ่นเก่าหรือวรรณคดีของไทย หม่อมหลวงบุญเหลือให้ความสำคัญแก่รูปแบบจลนลักษณ์อันเหมาะสมกับเนื้อหา และภาษาสำนวนกวีโวหาร หากร้อยกรองเรื่องนั้นมีลักษณะเป็นนิยายหรือเรื่องเล่า (narrative literature) ก็ควรพิจารณาเนื้อเรื่อง กลวิธี และแนวคิดด้วยเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะในวรรณกรรมร้อยกรองซึ่งมีเนื้อเรื่องเป็นจินตนาการ ผู้อ่านต้องรู้จักตีความความหมายต่าง ๆ ในวรรณกรรมโดยเฉพาะสัญลักษณ์ต่าง ๆ เพื่อให้เห็นสารที่แฝงอยู่ในเรื่องอันจะทำให้เห็นถึงคุณค่าของวรรณกรรมเรื่องนั้นเพิ่มมากขึ้นจากเรื่องราวที่สนุกสนานและคำประพันธ์อันไพเราะ

ทั้งนี้ หม่อมหลวงบุญเหลือเห็นว่าวรรณกรรมแต่ละเรื่องมีคุณค่าแตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้จึงไม่ควรยึดถือคุณลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นคุณค่าตายตัว หากแต่ควรมองวรรณกรรมเป็นเรื่อง ๆ ไป

เราต้องพิจารณาที่ละด้าน งานเขียนชิ้นหนึ่งอาจมีประโยชน์แก่สังคมในการให้ความรู้ความเข้าใจชีวิตของทวยราษฎร์ หรือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน หรือเรื่องความอยู่ดีธรรมในบ้านเมือง แต่ไม่ดีในทางศิลปะ อีกชิ้นหนึ่งคงงามครบถ้วนในด้านศิลปะ แต่ไม่มีประโยชน์ตามที่กล่าวแล้ว ชิ้นหนึ่งอาจดีทั้ง ๒ ประการแต่ไม่เหมาะที่จะให้นักเรียนใช้เป็นหนังสือเรียน ตามปกติของงานเขียน ที่จะให้ทุกด้าน ย่อมจะหาไม่ค่อยได้

(๕๒๙)

นอกจากนี้หม่อมหลวงบุญเหลือยังให้ความสำคัญแก่ผู้อ่านในแง่ของการเป็นผู้สร้างจินตนาการสอดคล้องกับจินตนาการของผู้ประพันธ์ ท่านกล่าวว่าบทประพันธ์ที่มีผู้ยกย่องนั้น สิ่งสำคัญคือผู้อ่านต้องมีจินตนาการในการวาดภาพตามทีผู้ประพันธ์วางแนวทางไว้ โดยเฉพาะการจินตนาการถึงโลกอันต่างจากโลกของผู้อ่าน เนื่องจากโลกที่ผู้ประพันธ์สร้างขึ้นมาเป็นโลกสมมติ หรือโลกที่ต่างยุคต่างสมัย หรือต่างแดนต่างวัฒนธรรม ที่ผู้อ่านต้องเปิดใจกว้างและจินตนาการภาพตามไปจึงจะทำให้ผู้อ่านสามารถรับรสของบทประพันธ์ได้

ทรรศนะต่อวรรณกรรม

ใน*แว่นวรรณกรรม* ได้รวบรวมการวิจารณ์วรรณกรรมทั้งในส่วนของวรรณกรรมร้อยกรองยุคเก่า และวรรณกรรมปัจจุบันทั้งในส่วนของนวนิยายและบทกวีเข้าไว้ด้วยกัน ข้อเขียนที่รวบรวมไว้นี้ได้ทำให้เห็นถึงทรรศนะของผู้เขียนที่มีต่องานวรรณกรรมได้เป็นอย่างดี ทั้งจากที่เขียนแสดงความเห็นไว้อย่างปรากฏชัด และทั้งจากที่แฝงนัยอยู่โดยอ้อม

หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ลงความเห็นอย่างแน่ชัดว่าวรรณกรรมเป็นศิลปะ และในทรรศนะของท่าน “ศิลปกรรมเป็นงานทางอารมณ์” (๒๑๐) กล่าวคือเป็นงานที่มุ่งสร้างความสะเทือนอารมณ์ เพื่อให้ผู้เสพศิลปกรรมได้รับรสอารมณ์ต่าง ๆ จากการอ่านหรือชมผลงาน คุณสมบัติสำคัญของวรรณกรรมคือการสื่อสารถึงอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ ซึ่งทำให้วรรณกรรมต่างกับประวัติศาสตร์ เพราะ “ประวัติศาสตร์ไม่บันทึกอารมณ์ของคนในสมัยหนึ่ง ๆ ด้วย” (๓๗๙) แต่ “วรรณคดีบอกความจริงของอารมณ์” (๒๘๗) ยิ่งไปกว่านั้น วรรณกรรมเป็นสิ่งที่ “เกิดขึ้นเพื่อความสำนึกอารมณ์ของมนุษย์ เพื่อจูงใจ แต่หมายเฉพาะในเรื่องของศิลปะเท่านั้น” (๓๑๖) มิใช่แสดงความจริง โดยเฉพาะความจริงเชิงประวัติศาสตร์ (๒๘๘) แม้ว่า “ในวรรณคดีเราจะพบความจริงด้านหนึ่งหรือมากกว่า แต่วรรณคดีไม่สามารถให้ัจธรรม เป็นแต่ทำให้มนุษย์ฉลาดขึ้นเพื่อจะค้นหาัจธรรมได้ต่อไป” (๒๖๗)

ในความเป็นศิลปะวรรณกรรม กวีหรือผู้ประพันธ์คือศิลปิน หม่อมหลวงบุญเหลือมีทรรศนะว่ากวีเป็นผู้มีอัจฉริยภาพเหนือกว่าคนทั่วไป

[กวีคือ] ผู้มีสมรรถภาพโดยธรรมชาติที่จะสังเกต จะเห็นในสิ่งที่คนทั่วไปไม่เห็น อาจจะมีความรู้สึกไหวสะท้านต่อสิ่งที่คนอื่นไม่ไหวสะท้าน กวีต้องสูงกว่าคนทั่วไปในด้านความรู้สึก นอกจากนั้น กวีมีความสามารถที่จะกลั่นกรองความรู้สึกออกมาเป็นถ้อยคำที่ไพเราะ อาจทำให้คนอื่นไหวสะท้านไปด้วย โดยอำนาจของถ้อยคำที่กวีเลือกเฟ้นมาใช้ในจังหวะ ในรูปแบบ ที่เหมาะแก่ถ้อยคำ”

(๔๗๑-๔๗๒)

โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมร้อยกรองซึ่งมีลักษณะเด่นที่การใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารซึ่งเอื้ออำนวยให้เกิดความสะเทือนอารมณ์ได้มาก ในขณะที่วรรณกรรมร้อยแก้วอย่างนวนิยาย หม่อมหลวงบุญเหลือก็เห็นว่าความสะเทือนอารมณ์เป็น

คุณสมบัติสำคัญด้วยเช่นกัน หากแต่แสดงออกด้วยเนื้อเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร และ กลวิธีต่าง ๆ

ความเห็นข้อนี้ของหม่อมหลวงบุญเหลือมีความสำคัญต่อการพิจารณา และวิจารณ์วรรณกรรมเรื่องต่าง ๆ เนื่องจากถือได้ว่าเป็นเกณฑ์หรือบรรทัดฐานในการประเมินคุณค่าของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ การกล่าวว่วรรณกรรมเป็นศิลปะทำให้แง่มุมความเป็นศิลปะเข้ามาเกี่ยวข้องในการประเมินค่าวรรณกรรมเหนือกว่าแง่มุมอื่น และแม้แง่มุมอื่นของวรรณกรรมจะมีความโดดเด่น แต่ความเป็นศิลปะของวรรณกรรมเรื่องนั้นนับว่ามีความสำคัญในการคานน้ำหนัก เนื่องจากเห็นว่าหากวรรณกรรมขาดอารมณ์สะเทือนใจ “หนังสือที่แต่งก็จะกลายเป็นหนังสือตำรา หาใช้ศิลปะปรกรมไม่” (๖๙) และการจะยกย่องวรรณกรรมในแง่มุมอื่นซึ่งมิใช่แง่มุมทางศิลปะแล้ว คุณค่าทางศิลปะของวรรณกรรมเรื่องนั้นก็ย่อมมีด้วย “หนังสือได้รับการยกย่องเพราะด้านต่าง ๆ แต่ก็แน่ละ ศิลปะของการแต่งหนังสือนั้นจะต้องดีพอสมควรไม่ถึงแก่บกพร่องจนทำให้เห็นว่าผู้แต่งไม่มีศิลปะหรือกลวิธีใดเลย” (๘๖) การวิจารณ์คุณค่าของวรรณกรรมจึงต้องพิจารณาความเป็นศิลปะของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ประกอบด้วยเสมอ

ทรงตระในเรื่องนี้ยังคงกล่าวได้ว่ามีความสำคัญอีกด้านหนึ่งด้วย คือมีความสำคัญในการปกป้องวรรณกรรมร้อยกรองโบราณของไทย เนื่องจากยุคสมัยของหม่อมหลวงบุญเหลือ (๒๔๕๔-๒๕๒๕) เป็นยุคสมัยของความขัดแย้งของความคิดทางการเมือง การวิจารณ์วรรณกรรมได้เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ในวงความขัดแย้งด้วยวรรณกรรมร้อยกรองโบราณของไทยหลายเรื่องมีการนำมาวิเคราะห์วิจารณ์และตีความใหม่ในด้านเนื้อหาและอุดมการณ์ทางการเมือง ซึ่งส่งผลให้วรรณคดีไทยถูกมองว่ารับใช้ชนชั้นสูงและไม่มีคุณค่า

หม่อมหลวงบุญเหลือตอบต่อแนวการวิจารณ์ของนักวิจารณ์ต่างอุดมการณ์ด้วยการยืนยันการประเมินคุณค่าของวรรณกรรมที่ความเป็นงานศิลปะซึ่งเกี่ยวข้องกับกลวิธีทางศิลปะมากกว่าเนื้อหาความคิด ในบทความของท่านหลายเรื่องยืนยันว่าวรรณคดีไทยมิได้เน้นปรัชญาหรือความคิด หากแต่เน้นศิลปะ และชี้ให้เห็นคุณค่าทางอารมณ์สะเทือนใจในวรรณกรรมเหล่านั้นแทนคุณค่าทางความคิด

วรรณกรรมเป็นที่แสดงความรู้สึกส่วนลึกของมนุษย์ เราจะตัดสินคุณค่าของวรรณกรรมจากศิลปะที่แสดงให้เห็นปรากฏในวรรณกรรม ไม่ใช่ประเมินค่าวรรณกรรมจากความคิดเห็นของผู้ประพันธ์ว่าโน้มเอียงไปเป็นฝ่ายไหน ซึ่งเป็นการปิดกั้นเสรีภาพในการแสดงออกของศิลปิน

(๓๔๔)

แนวการประเมินค่าวรรณกรรม

ดังที่กล่าวแต่ต้นว่า หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ เห็นว่าการวิจารณ์คือการตัดสินประเมินค่า ในการวิจารณ์วรรณกรรมหลายเรื่อง ท่านจึงได้ประเมินข้อดีข้อบกพร่องของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ไว้ ข้อเขียนเหล่านั้นสามารถนำมาสกัดให้เห็นแนวการประเมินค่าวรรณกรรมของท่าน และทรรศนะของท่านที่มีต่อคุณค่าของวรรณกรรมได้ด้วย

สิ่งหนึ่งที่จะทำให้เห็นถึงแนวการประเมินและทรรศนะต่อคุณค่าวรรณกรรมของหม่อมหลวงบุญเหลือคือทรรศนะในการยกย่องวรรณกรรมเป็น ‘วรรณคดี’ ซึ่งท่านอธิบายว่าหมายถึง

หนังสือที่ได้รับความยกย่องจากผู้ศึกษา และจากผู้สนใจในศิลปะทางวรรณกรรมว่าเป็นหนังสือชั้นดี สมควรที่จะแนะนำให้ผู้อื่นอ่านให้แพร่หลาย สมควรที่จะพิมพ์ซ้ำออกจ่ายจำหน่ายไม่ให้คนรุ่นหลังลืมกันเสีย สมควรให้คนรุ่นต่อ ๆ ไปรักษาไว้เป็นมรดกวัฒนธรรม สมควรพิจารณาด้วยความเพ่งเล็ง สมควรให้เกิดความวิจิตร

(๑๑๓)

ทั้งนี้ หนังสือที่ดีอาจมิใช่วรรณคดีที่ได้รับยกย่อง หม่อมหลวงบุญเหลืออธิบายในเรื่องนี้ว่า “หนังสือดีอาจไม่ใช่วรรณคดี เมื่อคำนึงในแง่วรรณศิลป์หรือศิลปะการประพันธ์ วรรณคดีอาจไม่ใช่หนังสือดีสำหรับบุคคลบางกลุ่ม บางเวลา” (๒๖๖) และวรรณกรรมร้อยกรองรุ่นเก่าก็มีใช้จะเป็นวรรณคดีไปทุกเรื่อง

การยกย่องวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ เป็น ‘วรรณคดี’ ต้องพิจารณาจากคุณสมบัติของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ เอง ได้แก่ หนึ่ง รูปแบบและเนื้อหาเหมาะสมกัน สอง การใช้ถ้อยคำสำนวนภาษาอย่างประณีตบรรจง สามคือมีความคิดเฉียบแหลมของผู้แต่ง ทำให้อ่านได้หลายครั้งไม่รู้หน่าย สี่คือแสดงพัฒนาการทางอารมณ์ของผู้แต่งอย่างสูง ความเข้าใจหรือรู้จักโลกและชีวิต ห้าคือมีคุณค่าทางประวัติวรรณกรรม

(๗๔-๗๖, ๑๑๔-๑๑๖) คุณสมบัติของวรรณคดีเช่นนี้ทำให้วรรณคดีมีคุณค่าเหนือกาลเวลา ดังที่ท่านกล่าวว่า “หนังสือที่จัดว่าเป็นวรรณคดีนี้มักมีคุณค่าที่เหมาะสมแก่ทุกกาลสมัย . . . เป็นคุณค่าที่ใช้ได้ทั่ว ๆ ไป หรือมีจะนั้นก็ก็เป็นคุณค่าลึกลับ” (๘๕) การยกย่องวรรณกรรมเรื่องใดเป็นวรรณคดีจึงต้องอาศัยเวลา วรรณกรรมปัจจุบันจึงยังไม่ได้รับการยกย่องเป็นวรรณคดี “เพราะเหตุว่าวรรณศิลป์เป็นศิลปะที่ดูออกยาก ต้องใช้เวลา แต่ถ้าเราแน่ใจว่างานประพันธ์ของคนสมัยนี้ดีเป็นที่อุมใจเรา เราจะเรียกงานประพันธ์ใหม่ ๆ ว่าวรรณคดีก็ไม่มีใครห้ามเราได้” (๒๔๘) ความในช่วงท้ายนี้แสดงให้เห็นว่าท่านมิได้ปิดประตูสำหรับวรรณกรรมปัจจุบัน หากแต่การจะทำให้วรรณกรรมปัจจุบันได้รับการยอมรับโดยทั่วไปว่าเป็นวรรณคดีก็อาจมิใช่สิทธิ์ขาดของใครคนใดคนหนึ่ง

การที่เห็นว่าวรรณกรรมเป็นศิลปะ ทำให้หม่อมหลวงบุญเหลือให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับการวิเคราะห์และประเมินค่าวรรณกรรมจากกลวิธีการประพันธ์และอารมณ์สะท้อนใจที่ได้รับจากบทประพันธ์

ประการแรกคือการให้ความสำคัญแก่สำนวนภาษา ถ้อยคำ ไวยากรณ์ผู้ประพันธ์เลือกสรรมาใช้ก่อให้เกิดความสะท้อนอารมณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณกรรมร้อยกรองของไทยซึ่งท่านเห็นว่ามีความค่าในเชิงศิลปะทางภาษาอย่างแท้จริง “วรรณคดีไทยเป็นวรรณคดีทางศิลปะ ศิลปะแห่งการใช้ถ้อยคำ ศิลปะการวาดมโนภาพ ศิลปะการเปรียบเทียบ ศิลปะการโต้ตอบ ศิลปะการถ่มถ้อยอารมณ์ ศิลปะการพรรณนา ศิลปะการบรรยาย ส่วนความคิดเห็นนั้น ใครถึงก็เชิญไปถึงไป กวีเองก็ดูเหมือนจะไม่เพ่งเล็งนัก” (๘๘)

หม่อมหลวงบุญเหลือเห็นว่าสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับวรรณกรรมร้อยกรองคือเรื่องของถ้อยคำสำนวนและกวีไวยากรณ์ ทั้งในแง่ของเสียงและสำนวนไวยากรณ์ การที่เสียงมีความสำคัญก็เนื่องจาก “การประพันธ์บทร้อยกรองเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ ตั้งแต่ยังมีวัฒนธรรมในขั้นต่ำก่อนที่จะมีตัวหนังสือและอักขรวิธี ความพึงพอใจในบทร้อยกรองจึงต้องอาศัยสัมผัสทางหู” (๒๑๗) ในขณะที่สำนวนไวยากรณ์ก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจ

วรรณกรรมประเภทร้อยกรองถึงแม้จะดีในด้านอื่นสักเท่าใด ถ้าหากว่าในด้านร้อยกรองอ่อนไปแล้ว วรรณกรรมชิ้นนั้นก็ไม่ใช่ที่ยกย่อง หรือยกย่องก็ไม่เป็นเวลา

ยาวนาน ถึงแม้ว่าบทร้อยกรองจะมีคติธรรมสูงสักปานใด หรือมีข้อความที่เป็นประโยชน์ทางด้านานหรือประวัติศาสตร์ก็ตาม วรรณกรรมชิ้นนั้นก็ไม่ได้รับความยกย่องเป็นวรรณคดี ถ้าหากวรรณกรรมชิ้นใดมีความไพเราะทางการร้อยกรองจับใจ สะเทือนใจผู้อ่าน วรรณกรรมชิ้นนั้นก็จะเป็นที่ชื่นชมจดจำยั่งยืนต่อไป

(๒๑๔)

ในเรื่องความสะเทือนใจนี้ หม่อมหลวงบุญเหลือเห็นว่าเป็นข้อสำคัญที่จะจำแนกร้อยกรองชั้นสูงกับร้อยกรองทั่วไป แม้ในการวิจารณ์บทกวีปัจจุบัน ศิลปะทางภาษาที่สื่อและสร้างอารมณ์สะเทือนใจก็เป็นคุณสมบัติสำคัญในการประเมินค่าของงาน หม่อมหลวงบุญเหลือกล่าวว่บทกวีปัจจุบันมีจำนวนมากมายซึ่งแต่งได้ไพเราะในเชิงถ้อยคำสำนวนกวี แม้จะเป็นที่น่าชมเชย แต่ท่านก็เห็นว่าบทกวีที่เหนือกว่าผู้อื่นคือบทกวีซึ่ง “กล่าวถึงสิ่งที่กระทบใจ ที่ทำให้เกิดความเจ็บปวด ความขม ความหวาน ด้วยถ้อยคำที่เรียกอารมณ์ของข้าพเจ้าให้ติดตาม ตื่นเต้น และชื่นชม” ดังเช่นงานของอังคาร กัลยาณพงศ์ ซึ่ง “ทำให้ดิฉันเห็นต้นไม้ เห็นหญ้า เห็นเมฆ ฯลฯ เห็นอึ้งและเกินกว่าที่ดิฉันเห็นได้เองโดยไม่อาศัยกวีนิพนธ์ของเขา” (๔๗๒)

ในการวิจารณ์นวนิยาย หม่อมหลวงบุญเหลือก็มีได้ทั้งความสนใจในเรื่องภาษาของผู้ประพันธ์ ในการกล่าวยกย่องว่านวนิยายเรื่องใดดี ท่านจะต้องพิจารณาภาษาควบคู่ไปด้วยเสมอ โดยเห็นว่าภาษามีความสำคัญเนื่องจากเป็นวัตถุประสงค์ของงานดังที่เปรียบเทียบการแต่งหนังสือกับการทอผ้า “ในการประกอบศิลปกรรมทางหนังสือ หรือเรียกง่าย ๆ ว่าแต่งหนังสือ ถ้าเนื้อเรื่องเปรียบได้ด้วยเนื้อผ้า ภาษาก็เปรียบเทียบเหมือนใยที่ใช้ทอผ้า ในการทอผ้าจะต้องเลือกเส้นใยมาใช้ทอให้เหมาะแก่ผ้าชนิดใด ในการแต่งหนังสือก็ต้องเลือกเส้นถ้อยคำมาใช้ฉนั้น” (๖๑) และแม้ว่าจะมิได้วิจารณ์ละเอียดหรือให้ความสำคัญเป็นพิเศษที่จะหยิบยกมาวิจารณ์ แต่นวนิยายที่ท่านยกย่องต้องมีข้อบกพร่องทางภาษาน้อย หรือกล่าวได้ว่ามีสำนวนภาษาที่ดี

ประการที่สองคือการให้ความสำคัญแก่การสร้างตัวละคร โดยเฉพาะงานประพันธ์ประเภทนวนิยาย หม่อมหลวงบุญเหลือให้ความสำคัญแก่กลวิธีการสร้างตัวละครมาก ท่านกล่าวขมนวนิยายหลายเรื่องที่มีการสร้างตัวละครที่ดี โดยยกให้เป็นข้อเด่นของนวนิยายเรื่องนั้น ๆ เช่น “ความสำเร็จของหนังสือเรื่องนี้ (หนึ่งในร้อย – ผู้เขียนบทความ) อยู่ที่ผู้ประพันธ์สามารถวาดภาพตัวละครให้เห็นเด่นชัด ทำให้ผู้อ่าน

รู้สึกเหมือนกับว่าได้รู้จักตัวคนเหล่านั้นจริง ๆ ทำให้เห็นกิริยาท่าทาง ท่วงทีและรสนิยม และให้ได้เข้าใจความคิดนึกของตัวละครไปด้วย” (๖๑)

ในเรื่องการสร้างตัวละครนี้ หม่อมหลวงบุญเหลือมีทรรศนะว่าหนังสือที่ดีมักมีการสร้างตัวละครที่มีลักษณะรอบด้าน (round character) มีความซับซ้อน หลายแง่มุมหลายมุม โดยท่านมีแนวโน้มไปในทางทฤษฎีการประพันธ์แนวสังคมนิยมที่เห็นว่าตัวละครจะต้องแสดงลักษณะนิสัยไปตามบุคลิกภาพของตน “บุคลิกภาพของตัวละครก็จะพัฒนาักประพันธ์ไปในวิถีของชีวิตมนุษย์” (๗๐) ความสามารถของผู้ประพันธ์จึงอยู่ที่การ “วาดสร้างบุคลิกให้ตัวละคร ถ้านักประพันธ์ทำให้ตัวละครมีบุคลิกภาพแล้ว ตัวละครนั้นจะเลิกเป็นหุ่นให้นักประพันธ์ชัก” (๗๐) นั่นคือตัวละครมีชีวิตของตนเอง นักประพันธ์มีหน้าที่แต่เพียงแสดงชีวิตของตัวละครไปตามที่บุคลิกลักษณะนิสัยของตัวละครจะพาไป หากนักประพันธ์แม่นในบุคลิกของตัวละครที่ตนสร้างขึ้น และดำเนินเรื่องไปตามลักษณะนิสัยของตัวละคร ไม่เข้าไปก้าวก่ายให้ตัวละครเป็นไปตามใจตน ผู้อ่านก็จะรู้สึกตัวตัวละครมีชีวิต หนังสือก็จะมีรสชาติ และนั่นคือความสำเร็จของนักประพันธ์

นอกจากการสร้างตัวละครให้ซับซ้อนหลายแง่มุมและการกำกับบุคลิกลักษณะของตัวละครอย่างแม่นยำแล้ว หม่อมหลวงบุญเหลือยังมักพึงเล็งมองความสมเหตุสมผลของการสร้างบุคลิกลักษณะของตัวละครด้วย การที่ตัวละครมีลักษณะอย่างไรใดอย่างหนึ่งไม่สอดคล้องกับบุคลิกลักษณะที่ผู้ประพันธ์กำหนด หม่อมหลวงบุญเหลือเห็นว่าจะทำให้เกิดความไม่สมจริง และผู้อ่านอาจไม่เชื่อในตัวละคร เช่นการวิจารณ์ตัวละครเคลียในเรื่อง *ป่ากามเทพ*

กลวิธีนี้ [การสร้างให้เคลียมีความคิดคำนึงอย่างผู้ใหญ่] ทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึกต่อเคลียว่า ‘แก่’ เกินไป และมีผู้อ่านบางคนว่า ‘ดีเกินไป’ . . . นวนิยายนี้จะมีคุณค่าทางศิลปะเพิ่มขึ้น ถ้าผู้ประพันธ์สามารถทำให้แลเห็นเคลียเป็นเด็กสาวน่าเอ็นดู มีความสับสนในจิตใจเป็นที่น่าสงสาร ตัดสินใจอะไรผิดบ้างถูกบ้าง ก็จะเข้ากับลักษณะของวรรณกรรมทั้งเรื่องได้ดีกว่าที่เป็นอยู่

ในวรรณกรรมร้อยกรองประเภทนิยาย หม่อมหลวงบุญเหลือก็พิเคราะห์จรรยา ลักษณะตัวละครในเรื่องเหล่านั้นด้วยเช่นกัน ในเรื่องที่ท่านยกมาวิจารณ์นั้น มักแสดงให้เห็นว่าตัวละครมีลักษณะซับซ้อน และแสดงความเป็นมนุษย์ให้เห็นได้แม้ในตัวละครอมุขย์ ดังเช่นการวิจารณ์นางพันธุรัตในเรื่อง *สังข์ทอง* กษัตริย์วงศ์อัญญา-แดหวาใน *อิเหนา*

ความสามารถของนักประพันธ์ในการสร้างตัวละครที่สมเหตุสมผล มีความซับซ้อนเหมือนมนุษย์ในโลกความเป็นจริงนี้ หม่อมหลวงบุญเหลือยกย่องที่ตัวผู้ประพันธ์สำหรับนวนิยายนั้น ท่านกล่าวว่านวนิยายที่มีคุณค่าคือนิยายที่ให้ ‘ประสบการณ์ที่เยี่ยม’ แก่ผู้อ่าน คือการทำให้ผู้อ่านได้มีประสบการณ์ทางอารมณ์ที่ไม่ได้ประสบในชีวิตจริงเนื่องจากไม่มีประสบการณ์ชีวิตเช่นนั้น (๑๖๖) ‘ประสบการณ์ที่เยี่ยม’ ดังกล่าวนี้อาจมาประสบการณ์ของตัวละครซึ่งเป็นแบบจำลองชีวิตมนุษย์ ตัวละครจึงเป็นเครื่องเชิดชูงักประพันธ์ เนื่องจาก “คุณสมบัติสำคัญของนวนิยายอยู่ที่แสดงว่านักประพันธ์เป็นคนมีจิตใจ มีสมอง มีฝีมือสร้างมนุษย์ใหม่ในภาพขึ้นเป็นตัวละครที่เกือบจะเป็นมนุษย์จริงได้หรือไม่” (๕๒๒) ในส่วนของวรรณกรรมร้อยกรองนั้นก็เช่นเดียวกัน หม่อมหลวงบุญเหลือชี้ว่าคุณค่าของวรรณกรรมร้อยกรองด้านหนึ่งคือการแสดงความเจนโลก หรือที่ท่านใช้คำภาษาอังกฤษว่า sophisticated หรือ ‘แก่โลก’ ‘แก่ชีวิต’ (๓๙๖) และการที่วรรณกรรมจะแสดงสิ่งนี้ให้ปรากฏได้ ผู้ประพันธ์ต้องมีความชัดเจนในโลกและชีวิต จึงจะสามารถแสดงข้อคิดความเห็นหรือสวมบทบาทให้แก่ตัวละครได้อย่างสมจริง

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งซึ่งหม่อมหลวงบุญเหลือให้ความสำคัญมากคือแนวคิดของเรื่อง รวมไปถึงข้อคิดและคติธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในเรื่อง โดยเฉพาะการทำให้ผู้อ่านเห็นชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ ผ่านเรื่องราวของตัวละคร โดยกลวิธีซึ่งก่อให้เกิดความสะเทือนใจ ดังเช่นที่กล่าวถึงเรื่อง *ปากกามเทพ*ว่า “ทำให้ผู้อ่านมุมหนึ่งของชีวิตมนุษย์และให้ผู้อ่านตัดสินใจเองว่าเป็นมุมที่งดงาม หรือน่าเกลียด หรือชวนเศร้า หรือชวนให้เกิดความรู้สึกไปในทางใด” (๑๘๗) หรือวิจารณ์ *ปากกามเทพ*ว่า “ไม่เป็นชนิดเรียกน้ำตา แต่เป็นชนิดชวนให้กลืนน้ำตา ทำให้ความรู้สึกของผู้อ่านสูงขึ้น ทั้งที่กำลังพบความสังเวชทั้งหลายในจิตใจของมนุษย์ ทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึกเข้าถึงความจริงของชีวิตว่า วัตถุภายนอกนั้นหาใช่เครื่องบำรุงบำเรอความสุขไม่ การขาดแคลนวัตถุภายนอก . . . ถ้ามากเกินไป บุคคลก็หาความสุขไม่ได้ . . .” (๒๐๑-๒๐๒)

ส่วนวรรณกรรมร้อยกรองรุ่นเก่านั้น หม่อมหลวงบุญเหลือกล่าวว่า “วรรณคดีไทยหนักไปทางอารมณ์มากกว่าปรัชญา” (๙๓) หรือแท้ที่จริงแล้วหลักปรัชญาหรือข้อคิดในวรรณคดีไทยมักเป็นไปตามหลักพุทธศาสนา มิได้มีข้อถกเถียงโต้แย้งให้ผู้อ่านนำมาขบคิดต่อ ทำให้ถูกประเมินว่าไม่มีคุณค่า แม้ว่าหม่อมหลวงบุญเหลือจะพยายามเน้นความเป็นศิลปะกรรมของวรรณกรรม และยืนยันคุณค่าสากลของวรรณคดีบนฐานของงานศิลปะอันไม่เกี่ยวข้องกับลัทธิการเมือง อย่างไรก็ตาม ท่านเองก็อดไม่ได้ที่จะต้องค้นหาคำตอบเกี่ยวกับคุณค่าทางความคิดของวรรณคดีไทย เพื่อให้คนรุ่นใหม่ยอมรับและเห็นคุณค่าของวรรณคดี ทั้งยังตอบโต้กับกระแสวิพากษ์วิจารณ์คุณค่าของวรรณกรรมเหล่านั้นซึ่งในยุคที่ท่านทำงานวิจารณ์นั้น เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ถึงคุณค่าของวรรณคดีไทย ท่านจึงเผยแพร่ข้อวิจารณ์จำนวนมากที่ชี้ให้เห็นคุณค่าของวรรณกรรมร้อยกรองรุ่นเก่า โดยการตีความปรัชญาและข้อคิดใหม่จากตัวละครหรือเหตุการณ์ในเรื่อง เป็นการตีความใหม่ให้เห็นถึงข้อคิดหรือปรัชญาที่แฝงอยู่ในเรื่องนั้น ๆ โดยเชื่อมโยงกับสังคมร่วมสมัยดังเช่นการตีความพระเวสสันดร (๒๔๔) หรืออิเหนา (๒๔๗๐)

ส่วนกลวิธีการประพันธ์ด้านอื่นนั้น หม่อมหลวงบุญเหลือเพิ่งเฉพาะวรรณกรรมปัจจุบัน โดยมักอภิปรายถึงความสมจริงและสมเหตุสมผลของเรื่องราวและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และให้ความสำคัญแก่การนำเสนอเรื่องราวหรือเหตุการณ์อันทำให้เรื่องมีแง่มุมให้ผู้อ่านขบคิดต่อเนื่องไป ไม่ขยายความจนหมดสิ้น ดังเช่นในการวิจารณ์เรื่องจดหมายจากเมืองไทย ท่านกล่าวว่ากลวิธีที่น่าสนใจคือการเล่าเรื่องผ่านจดหมาย ทำให้เรื่องราวแลดูสมจริงกระทั่งเกิดการถามไถ่มายังบรรณาธิการ หากแต่มีข้อเสียคือผู้ประพันธ์ได้เปิดเผยเสียในท้ายเรื่อง ซึ่งทำให้คุณค่าด้านการประพันธ์ลดลง อย่างไรก็ตาม โดยส่วนใหญ่ผู้ประพันธ์มีกลวิธีที่เหมาะสม คือ “ไม่ดูหมิ่นผู้อ่านว่าจะไม่เข้าใจตรงนั้นตรงนี้ ปล่อยให้ผู้อ่านตีความเอาเองเท่าที่ผู้อ่านจะเข้าใจได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่นักเขียนบางคนทำไม่ค่อยได้ มักจะตั้งตัวเป็นนักเทศน์ และพยายามจะสอนคนอ่านอยู่เสมอ” (๕๒๐) หรือในการวิจารณ์เรื่องหนึ่งในร้อย ท่านแสดงให้เห็นกลวิธีการดำเนินเรื่องซึ่งทำให้เรื่องมีความสมเหตุสมผลขึ้น

ในหนังสือหนึ่งในร้อยนี้ ผู้ประพันธ์ตั้งใจจะให้อนงค์ได้แต่งงานกับพระอรรดคติฯ ในที่สุด แต่จะทำอย่างไรอนงค์จึงจะมายอมแต่งงานกับพระอรรดคติฯ หรือจะทำอย่างไรจะให้พระอรรดคติฯ รักอนงค์ . . . การที่จะทำให้ออนงค์กับพระอรรดคติฯ มาแต่งงานกันได้ จะต้องอาศัยกลียุทต่าง ๆ หลายกลียุท แล้วเรื่องจึงจะโยงกันเข้าเป็นเรื่องที่กลมกลืนกันดี

(๕๘)

ส่วนวรรณกรรมร้อยกรองนั้น ในแง่กลวิธีการประพันธ์ บางครั้งท่านก็คิดว่า จะมองความสมจริงด้วย เช่นวิจารณ์ว่าวรรณคดีไทยมักไม่ใส่ใจในการสร้างความสมจริงเรื่องเวลาและสถานที่ ระยะเวลาและระยะทางที่กล่าวถึงในเรื่องจึงไม่สอดคล้องกับที่กล่าวไว้ก่อน รวมถึงความสมเหตุสมผลระหว่างวัยของตัวละครกับการกระทำหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม

ทรรศนะของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ต่อความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมนับเป็นข้อเด่นประการหนึ่ง แม้ว่าท่านจะมีจุดยืนว่าวรรณกรรมเป็นงานศิลปะที่ต้องให้ความสำคัญแก่กลวิธีและความสะเทือนอารมณ์เป็นหลัก แต่ท่านก็มักแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมเสมอ ๆ

ในข้อเขียนวิจารณ์วรรณกรรม หม่อมหลวงบุญเหลือมักชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับยุคสมัยที่แต่ง ทั้งในแง่ของการที่ผู้ประพันธ์เป็นคนในยุคสมัยนั้น ๆ จึงรับเอาสภาพการณ์และสิ่งละอันพันละน้อยในยุคของตนเข้ามาใส่ไว้ในเรื่อง ทำให้วรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ เป็นเหมือนบันทึกราวในอดีตไว้ดังที่กล่าวถึงขุนช้างขุนแผนว่า “บันทึกราวตั้งแต่ประเพณีการทำบุญ พิธีมงคลสมรส ความรัก ความหึงหวง จนกระทั่งสำนวนที่ด่ากัน” (๙๕) และในแง่ที่วรรณกรรมเป็นสิ่งที่แสดงออกของยุคสมัย กล่าวคือนักประพันธ์ย่อมดำเนินการประพันธ์ไปตามชนบของยุคสมัย ดังนั้นวรรณกรรมแต่มีลักษณะเช่นใดก็เนื่องจากในยุคสมัยนั้นนิยมในลักษณะเช่นนั้น เช่นที่กล่าวว่า “การที่ไฉนยายเก่า ๆ มีเหตุการณ์ที่คนในปัจจุบันถือว่าผิดปกติไปจากธรรมชาติ ไม่ใกล้เคียงกับความจริงในชีวิตนั้น ผู้อ่านวรรณกรรมหรือศึกษาวรรณคดีจะต้องมีความรู้ที่จะวิจารณ์ว่า ในสมัยหนึ่ง ๆ ผู้ประพันธ์นิยมใช้

เหตุการณ์ชนิดไหนประกอบนิยายของตน” และ “การอ้างอำนาจที่ผิดไปจากธรรมชาติจึงเป็นเรื่องธรรมดาของคนสมัยโบราณ” (๑๒๙) แนวคิดดังกล่าวเป็นการมองความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับบริบทรอบข้าง

ในการวิจารณ์นวนิยายบางเรื่อง หม่อมหลวงบุญเหลือจะมุ่งฟังเสียงคุณค่าทางสังคมของนวนิยายเรื่องนั้น ๆ ด้วยเป็นลักษณะเด่น โดยอธิบายให้เห็นว่า นวนิยายเรื่องนั้นมีความสำคัญหรือมีคุณค่าในเชิงสังคมอย่างไร ผลงานสำคัญคือการวิจารณ์เรื่อง *จดหมายจากเมืองไทย* หม่อมหลวงบุญเหลือกล่าวชมเชยนวนิยายเรื่องนี้ว่า “แสดงถึงคุณค่าอันกำลังเปลี่ยนแปลงไปในชีวิตของคนในปัจจุบันทุกกลุ่ม และเกือบทุกคน แต่แสดงจากด้านของคนจีนที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในประเทศไทย” (๔๘๘) จุดเด่นของนวนิยายเรื่องนี้คือเรื่องของ ‘culture shock’ หรือ ‘ความตระหนกทางวัฒนธรรม’ (๔๘๕-๔๘๖) ซึ่งเกิดกับตัวละครเอก และอีกประการหนึ่งคือการแสดงชีวิตชาวจีนโพ้นทะเลในประเทศไทย

นอกจากนี้ หม่อมหลวงบุญเหลือมองว่าความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมส่งผลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรม ตัวผลงานวรรณกรรมเอง และการเสพวรรณกรรมด้วย ท่านกล่าวว่า “ลักษณะของวรรณคดีนั้นเป็นไปตามลักษณะของสังคม” (๔๓๙) กล่าวคือรูปลักษณ์และเนื้อหาของวรรณกรรมย่อมเป็นไปตามความนิยมของสังคมในยุคสมัยที่วรรณกรรมนั้นเกิดขึ้น ดังท่านอธิบายถึงลักษณะของวรรณกรรมไทยปัจจุบันว่า

สังคมไทยเราในปัจจุบันนี้ก็เห็นจะประมาณศตวรรษที่ ๑๗ ของอังกฤษ . . . สังคมกสิกรรมนี้ ชีวิตง่าย ๆ ใคร่มีอะไรจับช้อน และการศึกษาไม่แพร่หลาย ถ้าประชาชนยังไม่มีการศึกษาแพร่หลายแล้ว ประชาชนจะนิยมเรื่องที่ใกล้กับชีวิตจริงไม่ได้ ไม่รู้สึกสนุก . . . ในปัจจุบันนี้ถ้ามีนักประพันธ์เขียนหนังสืออย่างที่คิดเกินสำนึก ก็จะไม่ถึงตลาด บรรณาธิการก็ไม่ใคร่อยากจะเอาลง . . . ในขณะที่นักประพันธ์ที่ติดเนื้อต้องใจของตลาดก็ต้องเขียนเรื่องที่เวลาอ่านไม่ค่อยต้องใช้ความคิด ไม่ค่อยต้องใช้ความตั้งใจ . . . (๔๓๙-๔๔๐)

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า หม่อมหลวงบุญเหลือมิได้นำเอาบริบททางการเมืองเข้ามาเป็นส่วนสำคัญในการวิจารณ์วรรณกรรมนัก แม้กระทั่งในการวิจารณ์เชิงประวัติถึงความเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมไทย โดยไม่เห็นว่าการ

ทางการเมืองส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวการประพันธ์ของนักประพันธ์ไทยเท่าใดนัก ดังที่กล่าวถึงวิวัฒนาการของวรรณกรรมปัจจุบันว่า “ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวงการศิลปะมักมีสาเหตุจากความเปลี่ยนแปลงในสังคม มีพฤติกรรมใหม่ ๆ เกิดขึ้น มีทฤษฎีใหม่ ๆ เกิดขึ้น หรือมีเทคโนโลยีใหม่” (๓๖๘) และชี้ว่าความเปลี่ยนแปลงหลายประการในสมัยรัชกาลที่ ๕ ส่งผลต่อกำเนิดวรรณกรรมปัจจุบัน แต่ท่านเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๗๕ “มิได้เปลี่ยนค่านิยมของคนในสังคมไทยไปกี่มากนัก โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิงที่ต่างวัยกัน [หมายถึงกรณีข้างหลังภาพ] และมีความผูกมัดของประเพณี ความเปลี่ยนแปลงมาทีหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ มาก” (๓๗๗)

กล่าวได้ว่า หม่อมหลวงบุญเหลือมองความเปลี่ยนแปลงด้านสังคม เศรษฐกิจ รวมถึงเทคโนโลยี ว่ามีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของสังคมและความนิยมของผู้อ่าน ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงแนวการแต่งเรื่อง รวมถึงแนวคิดและคติต่าง ๆ ในเรื่องซึ่งผู้แต่งถ่ายทอดออกมา มากกว่าความเปลี่ยนแปลงด้านอำนาจในการปกครองอันเป็นความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

แนวการวิจารณ์ของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ

บทวิจารณ์วรรณกรรมใน*แฉกวรรณกรรม* ทำให้เห็นว่าแนวการวิจารณ์วรรณกรรมของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้รับอิทธิพลแนวการวิจารณ์จากตะวันตกอยู่มาก สืบเนื่องมาจากประสบการณ์ทางการศึกษาของท่าน ที่เห็นชัดเจนคือการอ้างถึง I. A. Richards ผู้ริเริ่มการวิจารณ์แนว practical criticism ซึ่งท่านได้รับอิทธิพลอย่างมาก กระทั่งบางท่านลงความเห็นว่าหม่อมหลวงบุญเหลือ “ให้ความสำคัญต่อการวิจารณ์เชิงประจักษ์หรือเชิงปฏิบัติมากกว่าการอ้างทฤษฎีต่าง ๆ โดยไม่พิจารณาตัวบทของงานประพันธ์อย่างถี่ถ้วน” (ดวงมน จิตรจ้านงค์, ๒๕๔๑, น.๒๔๙)

อย่างไรก็ตาม หม่อมหลวงบุญเหลือมิได้ยึดหรือปฏิบัติตามแนววิจารณ์นี้อย่างเคร่งครัด หากแตกแนวออกไปสู่แนวอื่น ๆ ด้วย เนื่องจากแนววิจารณ์เชิงประจักษ์นี้ต่อมาพัฒนาไปสู่การวิจารณ์แนวใหม่ (new criticism) ซึ่งมุ่งใช้วิธีการอ่านละเอียดและวิเคราะห์เฉพาะตัวบทภายใน แต่แนววิจารณ์ของหม่อมหลวงบุญเหลือ

ยังมีการนำบริบทภายนอกเข้ามาประกอบการตีความและอธิบายคุณค่าของตัวบทด้วย ตามแนวทฤษฎีวิพากษ์เชิงประวัติและเชิงสังคม

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในการวิจารณ์ของหม่อมหลวงบุญเหลือ คือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นศิลปกรรมของวรรณกรรม โดยเฉพาะกับการวิจารณ์วรรณกรรมร้อยกรอง ซึ่งท่านจะมุ่งเน้นที่ความงามด้านภาษาและความสะเทือนอารมณ์ จากการสังเกตบทวิจารณ์วรรณกรรมร้อยกรองของหม่อมหลวงบุญเหลือ ทำให้เห็นว่าเมื่อท่านวิจารณ์วรรณคดีไทยโบราณ นอกจากปรัชญาและข้อคิดอันได้จากภาพชีวิตของตัวละครซึ่งท่านเห็นว่าเป็นภาพจำลองความเป็นมนุษย์แล้ว ท่านยังมุ่งชื่นชมสำนวนโวหารอันไพเราะคมคาย และเรื่องราวอันก่อให้เกิดความสะเทือนใจ ในขณะที่การวิจารณ์บันเทิงคดีปัจจุบัน แม้ท่านสนใจที่จะมองเชิงสังคมและปรัชญาหรือข้อคิดเป็นส่วนใหญ่ แต่ในบางเรื่องท่านก็แสดงให้เห็นรสของอารมณ์สะเทือนใจอันเกิดจากภาพชีวิตของตัวละคร เช่นเดียวกับกวีนิพนธ์ปัจจุบันซึ่งนอกจากความงามด้านภาษาด้อยคำสำนวน ท่านยังมุ่งมองสุนทรียศาสตร์ทางอารมณ์ คือผลกระทบทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากการประพันธ์ โดยเกิดจากการสร้างจินตภาพของผู้ประพันธ์ มิใช่เพียงการใช้ถ้อยคำหรือแสดงโวหารอันไพเราะแต่เท่านั้น

หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ เป็นผู้หนึ่งที่ได้สร้างความคิดคึกคักแก่วงวรรณกรรมวิจารณ์ในยุคของท่าน และ *แว่นวรรณกรรม* นี้เป็นรวมผลงานอันแสดงให้เห็นความแตกต่างทางความคิดที่ 'สนทนา' (dialogue) กันในยุคซึ่งความคิดทางการเมืองเข้ามามีบทบาทในวงวรรณกรรมวิจารณ์ไทยกระทั่งเกือบจะกลายเป็นความขัดแย้งหนังสือเล่มนี้นับเป็นหมุดหมายสำคัญที่ผู้ศึกษาวรรณกรรมไทยต้องหยุดสำรวจก่อนจะก้าวเดินต่อไปบนเส้นทางของการวิจารณ์ที่ทอดยาวไม่รู้จบ

รายการอ้างอิง

- เจตนา นาควัชร. (๒๕๒๙). ว่าด้วยวรรณคดีวิจารณ์ของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ. ใน *แว่นวรรณกรรม*. กรุงเทพมหานคร: อานไทย, น.๙-๔๐.
- ไชยิตา มณีใส. (มี.ค.-เม.ย. ๒๕๕๓). วิทยานิพนธ์ด้านวรรณคดีแบบฉบับของไทย (ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๓๐). *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*. ๑๖: ๒. ๒๐๘-๒๓๔.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (๒๕๔๑). วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๒๕. ใน *ทอไหมในสายน้ำ*. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น, น.๒๑๗-๒๙๖.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, หม่อมหลวง. (๒๕๒๙). *แว่นวรรณกรรม*. กรุงเทพมหานคร: อานไทย.